

Taitotehtävä: Kuva- ja tekstidokumentti

Danse macabre on kuolemaa kuvaava kirkkotaiteen aihe myöhäiskeskiajalta. Tutustu aihetta käsitteleviin lähteisiin.

1. Tutki kopiota Baselin kirkon keskiaikaisesta freskosta (A).

- Etsi tietoa: mitä tarkoittaa fresko?
- Kuvaile, mitä freskossa tapahtuu.
- Mitä ihmisryhmiä tunnistat freskosta?

2. Lue Janika Ahon artikkelista *Memento mori Inkoon keskiaikaisessa kirkossa* kappale *Memento mori myöhäiskeskiajalla* (B).

- Mitä tarkoittaa Memento mori?
- Mikä 1300-luvun tapahtuma johti aiheen yleistymiseen? (s.41)
- Perustelee artikkelin (s. 41) ja kirjan tietojen perusteella, miksi aihe oli yleinen kirkkotaiteessa.

3. Pohdi lähteitä A ja B.

- Millaista tietoa lähteet antavat keskiajasta?
- Miten lähteissä näkyy ihmisten eriarvoisuus?
- Miten lähteissä näkyy ihmisten samanarvoisuus ja keskiajan yhtenäiskulttuuri?

A

Der Tod zum Edelmann, Der Tod zum Edelfrau, Der Tod zum Kaufmann, Der Tod zum Abtissin, Der Tod zum Krüppel, Der Tod zum Waldbruder, Der Tod zum Kirbepfeifer, Der Tod zum Herold, Der Tod zum Schultheiss, Der Tod zum Blutvogt, Der Tod zum Narren, Der Tod zum Krämer, Der Tod zum Heidin, Der Tod zum Koch, Der Tod zum Bauern, Der Spiegel aller Welt, Der Tod zum Maler

B

Memento mori myöhäiskeskiajalla

Memento mori (lat.) ”muista kuolevaisuutesi”, on latinankielinen sanonta, joka kuvaa oleellisesti myöhäiskeskiaikaista kuoleman kulttuuria. Kuolema oli oleellisesti läsnä ihmisten arjessa ja sekä omaan että läheisten kuolemaan liittyvät käytännölliset sekä hengelliset asiat huolettivat aikalaisia. Myöhäiskeskiajalla yksilöllisen uskonnonharjoituksen korostuminen, Kristuksen kärsimyksiin samaistuminen ja viimeisen tuomion odotus sekä hyvään kristilliseen kuolemaan valmistautuminen toivat esiin elämän haurauden ja kuoleman väistämättömyyden teemoja niin kirjallisuudessa kuin kuvataiteessakin. *Memento mori* -tematiikka on läsnä niin viimeistä tuomiota kuvaavissa kirkkojen seinämaalauksissa, hyvää kuolemaa kuvaavassa *ars moriendi* -kirjallisuudessa kuin allegorisissa kuvauksissa elävien ja kuolleiden kohtaamisesta. *Memento mori* muistuttaa kokijaansa ihmiselämän lyhydestä ja aineellisen elämän synneistä, kuten ylpeydestä, himosta tai ahneudesta. Kuoleman väijäämättömyyden pohdiskelu voidaan nähdä laajemmin myös osana maailmankuvan rakentumista ja sen tutkailua, *contemptus mundia*.

Kuolemattoman sielun hyvinvointi nousi teologiassa keskiöön kiirastuliopin virallistamisen myötä 1200-luvulta alkaen. Täten yksilön lopullisen kohtalon uskottiin tapahtuvan vasta tuonpuoleisessa, jossa hän saattoi kärsiä synneistään ja siten puhdistautua. Yksilö saattoi vaikuttaa omaan aikaansa kiirastulessa elämällä elämänsä hyvin. Moraalin ja hyvän elämän pohdinta olivat kuitenkin keskeisiä asioita muuallakin kuin vain korkeasti oppineiden teologien kirjoituksissa. Myöhäiskeskiajan muutokset kuten kaupungistuminen ja kaupunkilaisammattien syntyminen johtivat yhteiskunnan rakenteen murrokseen ja tarpeeseen pohtia yksilön asemaa yhteisönsä jäsenenä. Tällöin korostui myös yksilön moraalinen vastuu yhteisöään kohtaan.

Syntien ja niiden välttämisen pohtiminen ja opettaminen oli oleellinen osa *exemplum* -traditiota, jossa opettavaisten tarinoiden (*exempla*) avulla välitettiin moraalisia sanomia ja varoitettiin synnistä erilaisia vertauskuvia ja hahmojen arkkityyppejä hyödyntäen. *Memento mori* -kuvissa kuvan sisältö välittyy samaan tapaan arkkityyppien ja vertauskuvien kautta yksilön kohdatessa fyysisen kuoleman personifikaation. Näiden kohtaamisten herättämä vaikutus perustuu vastakkainasetteluun: Kuolemasta muistuttamalla ne kehottavat elämään hyvin ja oikein.

Kuolema-hahmo, eräänlainen elävä kuollut, liittyy myös ruumiiseen sekä sen prosesseja ja rajoja kuolemassa tutkailevaan makaaberin tendenssiin taiteessa. Myöhäiskeskiajalla makaaberin kuvan suosio ilmeni esimerkiksi kaksikerroksisten *transi*-hautamonumenttien rakentamisena ja kuolemantanssin yhteydessä erilaisten mätänemisen prosesseja esittävien ruumiiden kuvaamisena. Makaaberin taiteen ja *memento mori* -aiheiden alkuperä on sekä kirjallisena että kuvallisena liitetty aiemmin tutkimuksessa 1340-luvulla alkaneisiin ruttoepidemioihin eli niin sanottuun mustaan surmaan. Uuden tutkimuksen valossa näiden merkitykset kuitenkin resonoivat ennen kaikkea myöhäiskeskiaikaisen, yksilöllistä sielun hyvinvointia ja ihmisen maallisen elämän rajallisuutta korostavan aatemaailman kanssa. Lisäksi ne kietoutuvat ruumiillisuutta ja sen rajoja tutkailevan myöhäiskeskiaikaisen aatemaailman kanssa. Tällöin esimerkiksi Kristuksen ruumiin kultti voidaan nähdä yhteydessä ruumiillisuutta tutkailevaan makaaberiin kuvaan. Makaaberi kiinnostus ruumista ja kuolemaa kohtaan on ymmärrettävissä ylipäätään yksilön elämän ja kuoleman korostumisen kontekstissa – ruumis ja sen rajat ovat myös yksilön rajoja.

Memento mori -kuvat ovat hyvän elämän ja sielun hyvinvoinnin kontemplaatioon kehottavina kuvina lähellä moraliteettikuvien lajia: Suomen alueella säilyneitä moraliteettiaihteita ovat muun muassa Varkain lypsy, Kirkossa juoruaminen sekä Kenkä-Ella, joiden esikuvia voidaan löytää yleiseurooppalaisesta tarinaperinteestä. Moraliteettikuvissa on läsnä usein paholainen, ja niiden vaikutus perustuu ihmisen ja paholaisen vuorovaikutukseen synnillisen teon toteuttamisessa. Moraliteettikuvat ja *memento mori*-kuvat esiintyvät usein lähekkäin kirkkojen seinämaalauksissa.

Esimerkiksi Ruotsin Upplannissa sijaitsevien Husby-Sjutolftin ja Härnevin kirkoissa elämänpyörä, kuolema sahaamassa puuta ja kenkä-Ella on sijoitettu kirkon asehuoneeseen ja Kungs-Husbyn kirkon asehuoneessa puuta sahaava kuolema on sijoitettu juoruamisesta varoittavan moraliteettikuvan viereen. Tässä pienessä eteistilassa ne ovat olleet lähellä katsojaa ja myös tiiviissä vuorovaikutuksessa keskenään, näkyvillä ja katsojan silmien tasalla. Kirkossa juoruamisen moraliteetti on taas yhdistetty kuolemantanssiin ainakin Ranskan Meslay-le-Grenetin kirkossa (maalaukset noin 1500) ja elämänpyörä esiintyy yhdessä kuolemantanssin kanssa ainakin Kroatian Beramin Pyhän Marian kirkossa (Vincent Kastavin maalaukset 1474). Moraliteetti- ja *memento mori* -kuvien yhteen asettaminen temaattiseksi kokonaisuudeksi on siis jossakin määrin yleiseurooppalainen perinne.

Inkoon kirkossa on sijainnut ainakin yksi moraliteettikuva. Myös Espoosta ja Siuntiosta länsisisäänkäynnin yläpuolelta löytyvä Kenkä-Ella-aihe on ollut Inkoossa, mutta se on peitetty vuonna 1896. Kenkä-Ella-aihe, jossa piru ojentaa pitkän seipään nokassa kengät naiselle, perustuu tarinaan viekkaasta ja ahneesta naisesta, joka lupaa erottaa erään avioparin vastineeksi uusista kengistä. Näin tapahtuukin, ja paholainen ojentaa Ellalle kengät seipään nokassa matkan päästä kunnioituksen ja pelon osoituksena. Inkoossa tämä aihe on sijainnut pohjoisseinällä, Elämänpyörän ja Kuolema sahaamassa puuta -aiheen yläpuolella tai vieressä niin, että sen alaosa on peittynyt vuonna 1820 rakennetun lehterin alle. Inkoon Kuolemantanssin yhteydessä on siten näyttäytynyt keskiaikaiselle katsojalle paitsi elämän ja kohtalon arvaamattomuudesta muistuttava Elämänpyörä ja ylpeyden synnistä varoittava Kuolema sahaamassa puuta, myös ahneudesta varoittava tarina naisesta ja paholaisesta.

Memento mori -kuvien, kuten moraliteettikuvienkin, vaikutus on perustunut niiden sisältämiin tarinoihin. Kuvien sisältö on ollut useimmille katsojille tuttu entuudestaan ja kuva on siten muistuttanut tarinasta ja sen opetuksesta. Näin puussa seisoskeleva nuorukainen tai pirulta uudet kengät vastaanottava nainen toimi kelle tahansa katsojalle allegoriana ja moraalisenä muistutuksena materiaan kiintymisestä ja maallisten asioiden turhasta haalimisesta. Kuvat voidaan lukea varoittavina ja parannukseen kehottavina autoritäärisinä tai opettavaisina esimerkkeinä, mutta niillä on toisaalta voinut olla myös hyvän elämän pohtimiseen ja vaalimiseen liittyvä ulottuvuus yksilön elämässä. Omalta osaltaan ne ovat myös vahvistaneet yhteisöllisyyttä; Moraalin vaaliminen ja hyvä kristillinen elämä olivat myös yksilön yhteisöllisiä veloituksia.

Janika Aho, Memento mori Inkoon keskiaikaisessa kirkossa. Tahiti 2–3/2020.